KASABA UYUSHMALARI TASHKILOTLARIDA ISHTIROKCHI BOSHQARUV VA QARORLAR HISOBDORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH: VAKILLIK MANDATI SIKLI MODELI

Temurjon Erkinjon o‘g‘li Nuraliyev*
Farg’ona Davlat Universiteti
✉ tima4184@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang‘ich kasaba uyushmalari tashkilotlarida a’zolar murojaatini boshqaruv qaroriga aylantirish va qaror natijasi haqida asoslangan qayta aloqa berish masalasi ko‘rib chiqiladi. Milliy qonunchilik hamda kasaba uyushmalari demokratiyasi va ishtirokchi boshqaruvga oid beshta ilmiy ish qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil asosida olti bosqichli “Vakillik mandati sikli” (VMS) taklif etilib, uning har bir bosqichi uchun mas’ul harakat va hujjatlashtiriladigan natija belgilandi. Bundan tashqari, jamoaviy masalalar bilan maxfiy individual murojaatlar bo‘yicha ish yuritish farqlari izohlandi. Model tashkilot ustavida belgilangan vakolatlarni almashtirmaydi va uning amaliy natijadorligi kelgusi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim.

Kalit so‘zlar

kasaba uyushmalari, ishtirokchi boshqaruv, a’zolar manfaati, vakillik mandati, hisobdorlik, qaror qabul qilish, qayta aloqa.

DOI: 10.5281/zenodo.24423442

KIRISH

Kasaba uyushmasi qo‘mitasiga kelib tushgan taklifning natijasi ko‘pincha yig‘ilish bayonnomasi yoki yuborilgan javob xati bilan baholanadi. Biroq xodim uchun masalaning qayd etilgani emas, uning nima sababdan ma’qullangani yoki rad etilgani, kim ijro uchun mas’ul ekani va qachon natija kutilishi muhim. Ayniqsa mehnat sharoiti, ijtimoiy yordam va jamoa shartnomasiga oid umumiy masalalarda bunday izchillik bo‘lmasa, a’zolar bilan boshqaruv organi o‘rtasidagi aloqa uzilib qolishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining “Kasaba uyushmalari to‘g‘risida”gi Qonunida mustaqillik, o‘zini o‘zi boshqarish, oshkoralik va ochiqlik prinsiplari ko‘rsatilgan. Shu qonunning 20-moddasi kasaba uyushmasi ustavida organlarning vakolatlari va a’zolar oldida hisobot berish tartibi belgilanishini nazarda tutadi [1, 9-, 11-, 20-moddalar]. Bu talablar tashkilot boshqaruviga asos bo‘ladi, ammo muayyan murojaatning kelib tushishidan natijasi tekshirilishigacha bo‘lgan kundalik ish tartibini o‘z-o‘zidan tasvirlab bermaydi.

Ilmiy adabiyot ham bitta muhim farqni ko‘rsatadi. Baccaro Italiya kasaba uyushmalari tajribasida a’zolarning qaror jarayonidagi ishtiroki mas’uliyatli kelishuvlarga zid bo‘lishi shart emasligini asoslaydi [3, B. 183–185]. Frege va Kelly esa kasaba uyushmalarining yangilanish strategiyalarini tushunishda milliy sharoit bilan bir qatorda tashkilotning ichki tuzilishi va o‘zgarishlarni talqin qilish usulini hisobga oladi [5, B. 7–9]. Demak, vakillikni yaxshilash uchun a’zolar fikrini yig‘ishning o‘zi yetarli emas; u vakolatli qaror va keyingi ijro bilan bog‘lanishi zarur.

Maqolaning maqsadi boshlang‘ich kasaba uyushmasi tashkilotida manfaatni aniqlash, maslahatlashuv, qaror qabul qilish va hisobdorlikni izchil bog‘laydigan tashkiliy mexanizmni ishlab chiqishdir. Tadqiqot obyekti — kasaba uyushmasining ichki boshqaruvi, predmeti esa a’zolar murojaatining boshqaruv qaroriga aylanish tartibidir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot qiyosiy va konseptual tahlilga asoslandi. O‘RQ-588-son va O‘RQ-547-son qonunlarining tegishli qoidalari hamda Baccaro, Voss va Sherman, Frege va Kelly, Fung, shuningdek Clark va hammuallifларning ishlaridan boshqaruv jarayoniga daxldor xulosalar tanlab olindi. Manbalar bir xil mezon bo‘yicha

ko‘rib chiqildi: a’zo masalani qanday ko‘taradi, fikr kim tomonidan muhokama qilinadi, qaror chiqarish vakolati kimda va natija haqida qanday xabar beriladi.

Fung ishtirok usullarini “kim qatnashadi?”, “ular qanday muhokama qiladi?” va “muhokama amaliy qarorga qanday bog‘lanadi?” degan uch yo‘nalishda farqlaydi [6, B. 66–67]. Ushbu yondashuv boshlang‘ich kasaba uyushmasi sharoitiga moslashtirildi. Tahlilda jarayon bosqichlarini ajratish, vakolatlarni taqqoslash va hujjatlashtirishning minimal talablarini aniqlash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot doirasida a’zolar o‘rtasida so‘rov, intervyu yoki tajriba o‘tkazilmadi. Quyida keltirilgan boshqaruv mexanizmi nazariy-uslubiy taklifdir; uni qo‘llash natijasida murojaatlar tezroq hal bo‘lishi yoki ishonch ortishi haqidagi sabab-oqibat xulosalari hozircha tekshirilmagan.

NATIJALAR

Tahlil natijasida “Vakillik mandati sikli” (VMS) deb nomlangan olti bosqichli tartib taklif qilindi. Bu yerda “vakillik mandati” a’zolar tomonidan bildirilgan talabni ustaviy vakolatli organ ko‘rib chiqishi uchun shakllanadigan tashkiliy topshiriq ma’nosida ishlatiladi; atama yangi huquqiy maqomni anglatmaydi. Modelning markaziy jihati — qaror qabul qilingach ham a’zo bilan aloqa uzilmasligidir.

1-jadval. Vakillik mandati siklining bosqichlari va qayd etiladigan natijalar

Bosqich	Bajariladigan ish	Qayd etiladigan natija
1. Ehtiyojni aniqlash	Taklif yoki muammo qabul qilinadi, mavzusi aniqlanadi.	Murojaat mazmuni va kelib tushgan sanasi.
2. Saralash	Masalaning jamoaviy yoki individual xususiyati, shoshilinchligi va maxfiyligi baholanadi.	Ko‘rib chiqish yo‘nalishi va mas’ul shaxs.
3. Pozitsiyani kelishish	Jamoaviy masalada manfaatdor a’zolar bilan muqobil yechimlar muhokama qilinadi.	Takliflar va bildirilgan e’tirozlar.
4. Qaror yoki muzokara	Ustaviy vakolatli organ qaror chiqaradi yoxud ish beruvchi bilan muzokara boshlaydi.	Qaror asosi, mas’ul ijrochi va muddat.
5. Asoslangan qayta aloqa	A’zolarga qaror sababi, cheklovlar va bajarish rejasi tushuntiriladi.	Yuborilgan javob va xabardor qilingan sana.
6. Natijani qayta ko‘rish	Ijro dastlabki ehtiyoj bilan solishtiriladi; yechilmagan masala qayta ochiladi.	Ijro holati va keyingi harakat.

Jadvaldagi oltinchi bosqich oldingilariga qaytish imkonini beradi. Masalan, qo‘mita ish jadvalini o‘zgartirish bo‘yicha murojaatni qo‘llab-quvvatlagan bo‘lsa-yu, ish beruvchi bilan muzokaradan so‘ng muammo saqlanib qolsa, dastlabki taklifni bajarilgan deb yopish asosli bo‘lmaydi. A’zolar bildirilgan yangi dalillar bilan masala qayta ko‘rib chiqiladi. Bu misol haqiqiy tashkilotda o‘tkazilgan tadqiqot natijasi emas, modelning ishlash mantig‘ini izohlovchi shartli vaziyatdir.

Mazkur jarayonni ortiqcha hujjatbozlikka aylantirmaslik uchun “qaror pasporti” deb ataluvchi qisqa qayd shakli taklif etiladi. Unda kamida quyidagi ma’lumotlar bo‘ladi: masalaning mohiyati va manbasi; ko‘rib chiqilgan muqobil takliflar; qaror chiqargan vakolatli organ; tanlovning asosi; ijrochi va muddat; a’zoga berilgan javob hamda natijaning qayta tekshirilgan sanasi. Oddiy masala uchun bir betlik qayd yetarli bo‘lishi mumkin, murakkab muzokara uchun esa bayonnoma va ilovalar biriktiriladi.

Muhokama ochiqligi barcha murojaatlarni umumiy yig‘ilishga olib chiqishni anglatmaydi. Jamoa shartnomasi yoki mehnat sharoiti bilan bog‘liq umumiy talablar manfaatdor a’zolar ishtirokida ko‘rib chiqilishi mumkin. Muayyan xodimning shaxsiy nizosi, sog‘lig‘i yoki boshqa nozik ma’lumotlarga oid murojaat esa cheklangan vakolatli shaxslar tomonidan ko‘riladi. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonunning 25-moddasida kasaba uyushmasiga a’zolik haqidagi ma’lumotlar ham maxsus toifaga kiritilgan [2, 25-modda]. Shu bois qaror pasportining barchaga ochiq nusxasida shaxsni aniqlovchi tafsilotlar berilmasligi kerak.

Modelning tashkilot uchun amaliy natijasi bitta umumiy ball yoki reyting emas. U qaysi bosqichda uzilish borligini aniqlashga imkon beradigan tekshiruv savollarini beradi: masala qayd etilganmi, muqobillar ko‘rilganmi, tegishli organ qaror chiqarganmi, a’zo sababni tushunganmi va ijro qayta ko‘rilganmi? Ushbu savollar hujjat auditi hamda murojaatchi bilan suhbat orqali keyinchalik sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

MUHOKAMA

Taklif etilgan VMS ishtirokni faqat yig‘ilishdagi ovoz berish bilan cheklamaydi. Baccaroning tadqiqotida demokratik qaror tartiblari ayrim holatlarda mas’uliyatli kelishuvlarni qo‘llab-quvvatlagani ko‘rsatiladi [3, B. 183–185].

Shu nuqtayi nazardan, qaror oldidan muhokama va qarordan keyingi tushuntirish bir-birini to‘ldiradi. Biroq Italiya tajribasini O‘zbekistonning barcha boshlang‘ich tashkilotlariga bevosita ko‘chirish mumkin emas.

Voss va Sherman AQSHdagi mahalliy uyushmalarni taqqoslab, tashkiliy yangilanishda rahbariyat o‘zgarishi, boshqa ijtimoiy harakatlardan kelgan tajriba va yuqori bo‘g‘in ko‘magining rolini aniqlagan [4, B. 303–305]. Bizning modelda bu xulosa tartibni hujjatga kiritishning o‘zi yetarli emasligini eslatadi: qo‘mita a’zolar bilan ishlashga vaqt, mas’ul shaxs va zarur tayyorgarlik ajratmasa, bosqichlar qog‘ozda qolishi mumkin.

Clark va hammualliflar kasaba uyushmalarida rejalashtirish, budjetlashtirish va kadrlar bilan ishlash amaliyotlari vaqt o‘tishi bilan ko‘proq rasmiylashganini ko‘rsatgan [7, B. 370–372]. VMSda taklif etilayotgan qisqa “qaror pasporti” shunday ma’muriy salohiyatning yordamchi vositasi bo‘lishi mumkin. Ammo bu vosita a’zolar bilan bevosita muloqotni almashtirmasligi kerak. Frege va Kelly qayd etganidek, uyushmaning tanlagan strategiyasi ichki tuzilma va institutsional sharoitga ham bog‘liq [5, B. 7–9]. Shuning uchun taklif har bir tashkilot ustaviga va real ish hajmiga moslashtiriladi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi amaliy sinov yo‘qligidir. Taklif etilgan tartibga qarab barcha murojaatlar tezlashadi yoki a’zolar ishonchi ortadi, deb xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Keyingi tadqiqotda bir nechta boshlang‘ich kasaba uyushmasida avvalgi va yangi ish yuritish tajribasini solishtirish, qarorlarning sababi a’zolarga qay darajada tushunarli bo‘lganini intervyu orqali aniqlash va ortiqcha ma’muriy yuklamani baholash maqsadga muvofiq.

XULOSA

Kasaba uyushmasi faoliyatida a’zolar fikrini yig‘ish va rasmiy qaror qabul qilish alohida jarayon sifatida qolib ketmasligi kerak. Ularning o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlash uchun taklif etilgan VMS ehtiyojni aniqlash, saralash, pozitsiyani kelishish, qaror yoki muzokara, asoslangan qayta aloqa va ijroni qayta ko‘rish bosqichlarini izchil birlashtiradi.

Amaliy tavsiya — boshlang‘ich kasaba uyushmasi qo‘mitasida jamoaviy masalalar va maxfiy individual murojaatlar uchun turlicha ish yuritish tartibini belgilash, muhim qarorlarning sababini qisqa “qaror pasporti”da saqlash va bajarilmagan masalalarni qayta ko‘rish imkonini nazarda tutishdir. Taklif ustaviy vakolatlarni o‘zgartirmaydi; uning amaliy samarasini baholash uchun alohida empirik sinov zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] O‘zbekiston Respublikasi. “Kasaba uyushmalari to‘g‘risida”gi Qonun. 2019-yil 6-dekabr, O‘RQ-588-son (amaldagi tahrir). https://lex.uz/docs/-4631281

[2] O‘zbekiston Respublikasi. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son (amaldagi tahrir). https://lex.uz/docs/-4396419

[3] Baccaro L. Union Democracy Revisited: Decision-Making Procedures in the Italian Labour Movement // Economic and Industrial Democracy. 2001. Vol. 22(2). P. 183–210. DOI: 10.1177/0143831X01222002.

[4] Voss K., Sherman R. Breaking the Iron Law of Oligarchy: Union Revitalization in the American Labor Movement // American Journal of Sociology. 2000. Vol. 106(2). P. 303–349. DOI: 10.1086/316963.

[5] Frege C. M., Kelly J. Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective // European Journal of Industrial Relations. 2003. Vol. 9(1). P. 7–24. DOI: 10.1177/095968010391002.

[6] Fung A. Varieties of Participation in Complex Governance // Public Administration Review. 2006. Vol. 66(s1). P. 66–75. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2006.00667.x.

[7] Clark P. F., Bamber G. J., Whitehead P. V., Gray L. S., Cockfield S., Gilbert K. Does Modernizing Union Administrative Practices Promote or Hinder Union Revitalization? // British Journal of Industrial Relations. 2021. Vol. 59(2). P. 370–397. DOI: 10.1111/bjir.12526.